

Opponensi vélemény Csernus Sándor *A feudális világ és a középkori modernség határán: Joinville és könyve* című akadémiai doktori értekezéséről

Csernus Sándor, a középkori francia történeti irodalom és politikai gondolkodás elismert kutatója. Mint számos elődje, ő sem csak a szaktudós szemével tekint erre a lenyűgözően gazdag, egyedülálló forrás-együttesre, hanem annak legjobb darabjait a magyar olvasóközönséggel is meg kívánja ismertetni. Így jelent meg 2015-ben *A középkori francia történetírás remekei*-sorozatban Jean de Joinville *Szent Lajos élete és bölcs mondásai* című könyve, hatalmas jegyzetanyaggal és színvonalas kísérő tanulmányokkal. A benyújtott disszertáció második kötete e kiadás naprakész változata. A Joinville-ről és művéről szóló nagymonográfia terve minden bizonnyal a fordítás során született meg, s egy rendkívül sokoldalú, magas színvonalú tudományos műben realizálódott. Ez a disszertáció első kötete. Bár a doktori mű terjedelme így szokatlanul nagy, kétszer 400 oldal, az értekezés és az igényes, szép fordítás – a fordítótárs Cs. Tóth Annamária volt – egymástól elválaszthatatlan. Már előljáróban szeretném leszögezni, hogy a művet kiválónak, a nyilvános vitára messzemenően alkalmasnak tartom.

*

Jean de Joinville Szent Lajos-könyve a 13. századi francia nyelvű történetírás különleges darabja: közösen megélt eseményekből táplálkozó, nagyon személyes hangú életrajz és korrajz. Nemcsak Szent Lajosról, az eszményi francia királyról szól azonban a könyv, akit az utókor sok tekintetben olyannak ismer, ahogyan Joinville megörökítette, hanem magáról Joinville-ről is, aki művében a királyé mellett saját alakját is fontosnak tartotta megörökíteni.

Mind a kor, mind a mű sokat kutatott téma könyvtárnyi szakirodalommal, de Joinville-ről és életművéről önálló monográfia eddig nem készült. Jacques Le Goff Szent Lajosról írt, 1996-ban megjelent műfaj-megújító műve Csernus Sándor számára is irányadó volt.

Az értekezés célja tehát egyfelől bemutatni báró Jean de Joinville, champagne-i sénéchal életét és korát, másfelől az alkotó embert és műveit, különös tekintettel a főműre, s annak helyére a francia történetírásban. De nem lineáris életrajzról, átfogó korrajzról vagy szakszerű műelemzésekről van csupán szó, hanem a szerző által előszeretettel megragadott határesetek soráról, amelyeket tág összefüggésrendszerben vizsgál, s dinamizálja velük magát az előadást is. A cím – *A feudális világ és a középkori modernség határán* – előre jelzi a joinville-i életmű

megközelítésének irányát, amely kitűnően működik is az egész elemzés során. De határvidéken fekszik Champagne, Joinville szűkebb pátriája is, a Francia Királyságén és a Német-római Császárságén, s maga a Szent Lajos-könyv sem csak a történetírás és irodalom bizonytalan határmezsgyéjén született, hanem legalább öt különböző műfaj szempontjai találkoznak benne.

Az értekezés világos szerkezetű és logikus felépítésű, stílusát tekintve nemcsak igényes, hanem élvezetesen jó.

Mivel magam nem vagyok történész, a disszertáció első nagy, történeti fejezetéről (35–133. o.) csak általánosságban szólok, néhány reflexiót hozzáfűzve, hiszen ebben opponens társaim nálam sokkal járatosabbak. Ugyanezt teszem, a 13. századi francia történetírás bemutatása alfejezet esetében is (134–218). Mindezeket nagy érdeklődéssel olvastam és sokat segítettek korábbi töredékes ismereteim kiegészítésében.

Míg a magával ragadó Joinville-könyvet a 667 mindenre kiterjedő lábjegyzet kissé túlterhelte, addig az értekezésben a korábban mozaikkockaként elszigetelt tudásanyagból komoly, sokrétű történeti szintézis született. Ennek időtartama a francia történelem különleges, hosszú 13. százada, amely nagyjából II. Fülöp uralkodásától (1180) IV Fülöp haláláig (1314) tart. Az önálló északi-, észak-keleti fejedelemségek virágkorának ideje ez, élükön Champagne-nyal, majd Szent Lajos idejében a hatalom kiegyensúlyozódásáé a nemzeti monarchia kibontakozása jegyében, végül a régi rend végleges, pragmatikus felszámolása következik, a nemzeti monarchia győzelme, ami egyszersmind békétlen, zűrzavaros időszak is. De ez egyúttal a keresztes háborúk kora, a III.-tól (1189–1192) a VIII. hadjáraté (1269–1272), a kereszténység keleti expanziójáé, melynek utánpótlását elsősorban az említett fejedelmek és lovagjaik biztosítják, akik között a keresztes eszme nemzedékről nemzedékre szálló örökség, melynek fő letéteményese Szent Lajossal a francia király lesz. Ő a VII. hadjárat hőse (1248–1254) és a VIII., egyben utolsó keresztes hadjárat áldozata (1270). Az egész kereszténység védelmezőjeként és Franciaország egyetlen szent királyaként, méltán lett a francia nemzet- és küldetésstudat egyik első megtestesítője. A fent vázolt erőterben kerül sor egy sikeresen feltörekvő bárói család, a Joinville-ek történetének bemutatására, melynek négy nemzedéke részt vesz a keresztes háborúban, házasságaikkal, hűség-esküikkel, olykor egyházaik elleni visszaélésekkel gyarapítják a családi vagyont, és Champagne grófja mellett nemcsak megszerzik, hanem a családban örökletessé is teszik a sénéchali méltóságot, amely a grófi udvarban a legmagasabb tisztség. Jean de Joinville (1225–1317) mint büszke és felelős főúr, tipikus tagja a családnak, a király közvetlen környezetében töltött évek a keresztes háborúban,

írói tehetsége és rendkívül hosszú aktív élete (45 évvel élte túl királyát, de egy évvel még annak dédunokáját, X. Lajost is), egészen kivételes helyet biztosít számára nemcsak a család, de a francia történetírás történetében is. Apja, Simon úr a fiú 8 éves korában hunyt el, népes családot hagyva maga után. Jean de Joinville, a sénéchali tisztség örököse 14 évesen került a champagne-i gróf, IV. Thibaut udvarába, majd amikor annak fia, V. Thibaut, aki Jeannál öt évvel volt fiatalabb, betöltötte 14. életévét, az ő kíséretében jutott el IX. Lajos király udvarába. Az ifjú gróf később a király veje lett, Jean de Joinville-t pedig a hosszúra nyúlt tengeren túli tartózkodás alatt (1248–1254) fogadta a király közvetlen szolgálatába, s ekkor válhatott eredetiségének és jó személyes adottságainak köszönhetően tanítványává, beszélgető társává, szeretett belső emberévé. Ez a hat év lett Jean de Joinville életének meghatározó élménye, könyve is erről szól elsősorban, egy hús-vér szent emberről és egy békeszerető, bölcs uralkodóról, a véres keresztes háborúról és a közel-keleti építkezésekről, visszatekintve pedig a francia királyság néhány évtizedes aranykoráról.

A fejezet gazdagsága és sokrétűsége mellett még két pozitívumot szeretnék kiemelni. Az egyik, hogy a szerző állandó kapcsolatot teremt a második, szövegelemző résszel, illetve magával a II. kötetben kiadott szöveggel, s ezzel formálja szerves egészzé ezt a hatalmas korpuszt. Ehhez kapcsolódik még, hogy – főleg lábjegyzetekben – sokkal tovább, olykor napjainkig tovább viszi a történetet, pl. a joinville-i vár vagy a clairvaux-i apátság esetében. Nem független ettől a disszertáció másik, számomra nagyon szimpatikus jellegzetessége sem, hogy amennyire Jacques Le Goffban a tudományos érdeklődésen túl mély, személyes rokonszenv ébredt Szent Lajos iránt, ugyanúgy Csernus Sándor is elkötelezetten jár Jean de Joinville nyomában szülőföldjén, vagy kései ábrázolásait felkeresve.

A második nagy tartalmi rész első fejezete a 13. századi francia történetírás főbb jellemzőiről szól, ez Csernus Sándor szűkebb szakterülete, melyről kitűnő összefoglalást nyújt. Előzményként szó van a latin történeti művek dominanciájáról a 12. század végéig, illetve a 11. századi észak-francia népnyelvű epikus költészetéről, amely a szóbeliségben él, majd a 12. századi francia prózáról, s mindezek átlépéséről az írásbeliségbe, a 13. században, amikor az adminisztráció nyelve is már részben francia. A fő letéteményese ennek a művelt francia főúri, lovagi réteg. A 13. század közepén – éppen Szent Lajos ösztönzésére – Saint Denis-ben megkezdődik a hivatalos kétnyelvű (latin és francia) történetírás. Jean de Joinville minden művét, hivatalos leveleitől a Szent Lajos-könyvig, franciául írja. Nagyon jellemző példa (171. old.), hogy a Saint Denis-ben évszázadokon át vezetett *Grandes Chroniques de France* az első francia nyelvű, Párizsban évszámmal megjelent nyomtatvány 1476/77-ben. Egy ilyen három

kötetes művet csak akkor adnak ki, ha van rá kereslet. Bizonyára volt, de ez már a 15. századról szól. (Itt zárójelben egy rövid helyreigazítást tennék: egyfelől Pasquier Bonhomme a krónika kiadója, akinek nevét a nyomtatási hely előtt szokás feltüntetni, másfelől ez nem az első Franciaországban nyomtatott mű, hiszen csak a Sorbonne párizsi műhelyében 1470 és 1472 között 22 könyv jelent meg.)

Végül elérkeztünk Joinville saját műveihez. Ezek bemutatása nem időrendben halad, hanem a szerző a kis műveket előre veszi. Én magam nem ismertetem őket, de előre bocsátom, hogy az elemzések igen jók, s mivel nagyon különböző műfajú alkotásokról van szó (Credo-kommentár, epitáfium, levél a királyhoz és „a könyv”), a különböző megközelítési módok is minden esetben adekvátak. Megjegyzéseim nem hibákat jeleznek, hanem csupán másfajta szemléletet.

A Joinville-ek mára megsemmisült, s csak kései másolatokban fennmaradt clairvaux-i epitáfiuma (1311), az agg lovag egy ugyancsak páratlan gesztusa, amellyel emléket kívánt állítani családjá azon tagjainak, akik a keresztes háborúk hősei és a sénéchali tisztség viselői voltak. S ezzel emléket állítani a letűnt kor értékeinek is, amelyeket ekkor már csak kőtáblára vésethetett, viselkedési normát viszont már semmiképpen nem jelentettek. Arany János tollára illő anakronizmus.

Az 1315-ből fennmaradt, X. Lajos királynak címzett levél – Jean de Joinville ekkor 90 éves – Joinville méltóságát és elnyűhetetlenségét tanúsítja: a király hadba hívja, de ő későn kapja meg a levelet, a király kapkodása miatt méltatlankodik, de mint hű alattvaló, kész a későbbi hadba vonulásra. Mivel ez lehet az egyetlen Joinville saját kezétől származó dokumentum, én nagyon szívesen látnám a kötet végén lévő képek között. Ha a Szent Lajos-könyvet „leíratja” (diktálás után vagy az impúrumot tisztáztatja le egy szkriptorral, akkor ez meg feltehetően valamiféle kancelláriai írástípussal készült. A király nyilvánvalóan nem maga írta a hivatalos leveleit, de egy főúr?)

A francia nyelvű Credo-kommentár megint kuriózum. A *Hiszekegy* a hit foglalatja, rendszeres magyarázatát a misén elhangzó prédikáció keretében Magyarországon is már az 1092-es szabolcsi zsinat előírja a nagyobb templomokban. Joinville-nek ez a legkorábbi műve, 1251/52 telén készült Akkonban, a nyugati szellemű Közel-Kelet akkori központjában, a keresztes háború szünetében. A *Credo* egyes artikuluszait tipológikus kép-együttesek (ó-testamentumi próféciák, előképek, és azok újtestamentumi beteljesülései) illusztrálják, a Joinville által írt szöveg pedig e képek magyarázata. Haldokló keresztesek számára készült a kis könyv, akikhez nem férkőzhetett közel a *kísértő*, ha e képek és a felolvasott szöveg egyszerre töltötte be érzékeiket, s jutottak így haláluk óráján a hit teljességére. Nyilván nem egyedül készítette a

művet, a Jézus életéhez kapcsolódó tipológikus előképek rendszere ekkor volt kialakulóban, ezúttal ezeket a *Hiszekegy* artikulusaival kellett összhangba hozni, ami komoly ikonográfiai feladat volt. De az összefüggéseket Joinville megértette, és egyszerű, közérthető módon, a rá jellemző személyességgel el is tudta magyarázni. Joinville történelemszemléletét hite, vallásos meggyőződése alapvetően meghatározta. Én azonban azt gondolom, hogy a hit itt az isteni kinyilatkoztatásba és az egyházi tanításba vetett hitet jelenti, erre vonatkoznak Jézus hitetlen Tamáshoz intézett szavai: „Hittél, mert láttál, boldogok, akik nem látnak, mégis hisznek” (Jn 20, 29). S ugyancsak erre vonatkozik a mind a *Credóban*, mind a Szent Lajos-könyvben idézett eset Simon de Monfort gróffal kapcsolatban, aki úgy hitt az oltáriszentségben, hogy hitét nem volt hajlandó felcserélni a valódi hús és vér látványára, amelyet az albigensek kínáltak fel neki (248–249. old.) Ettől azonban merőben különbözik a történeti hitelesség kérdése, amelyet a Szent Lajos-könyvben Joinville annyira hangsúlyoz: olyan dolgokat ír le, amiket saját szemével látott vagy hitelt érdemlő személyektől hallott. Ezeket azért kell elhinnie az olvasónak, mert ő szem- és fültanú (250. old.). Ezt a kétféle hitet én semmiképpen nem vonatkoztatnám egymásra (251. old.). A két művet enélkül is számtalan szál köti össze.

Az utolsó nagy fejezet (III.) a Szent Lajos-könyv példaszerű elemzése.

A mű megírására Navarrai Johanna (1273–1305), IV. Fülöp felesége kérte fel Joinville-t. Az ő fiuk, X. Lajos számára dedikált díszpéldány 1309-ben készült el. A vélemények megoszlanak tekintetben, hogy készült-e a keresztes hadjáratról a király halála után egy önálló összefoglaló, hogy a szentté avatás körül (bár 25 évig tartott a folyamat, mivel közben 10 pápa is elhalálozott), készült-e ennek valamiféle átdolgozása, és hogy az 1330/1340-ből ránk maradt hivatalos változat a korábbiak kiegészített, egységes művé formált összegzése-e, vagy önálló mű, amelyet a 80-as évek vége felé járó sénéchal saját emlékeire és a Saint Denis-ben vezetett *Grandes Chroniques*-ra támaszkodva egyetlen nagy lendülettel írt meg (íratott le). Nos, az első változatot képviseli többek közt a kitűnő francia irodalomtörténész, Michel Zink, s ha a keresztes hadjáratról szóló művel kapcsolatban nem is foglal állást Csernus Sándor, a későbbi átdolgozásokat illetően meggyőző, új érveket talál.

A fejezet nem kezdődik nagyon szerencsésen: Csernus nem kodikológus, talán az ebből fakadó idegenkedésének köszönhető, hogy az *Elveszett és megtalált kéziratok* (III. 1. a.) c. bevezető alfejezet (257–261. old.) a disszertáció egyetlen bizonytalan pontja. A Szent Lajos-könyv kéziratok szöveghagyományáról van szó, amely nagyon bonyolult, a szakirodalomban egymásnak ellenmondó nézetekkel terhelt kérdés. Annyira azonban nem bonyolult, mint amilyenek a fejezet alapján látszik, amelyben egy korábbi tanulmányból idekeveredett

jegyzetek is nehezítik a tájékozódást. Azt ajánlom a szerzőnek, hogy a kódexek azonosítására a 738. jegyzetben használt betűjeleket használja a főszövegben is, és ezzel világossá válik, hogy mikor melyik kódexről van éppen szó, illetve, hogy a 740, 751. és 752. jegyzetek félrevezetőek. Kiadás esetén érdemes az egész fejezetet újra gondolni. A disszertáció érdemeiből ez semmit nem von le (mindössze öt oldalról van szó). Szeretném hangsúlyozni, hogy egyébként az egész monográfiára a gondosság, pontosság és jól követhető, világos stílus jellemző.

A disszerens a nagyon hiányos kéziratos hagyomány mellett vizsgálódási körébe vonja a korai nyomtatványokat is. Egyfelől Antoine Pierre de Rieu 1547-ben megjelent kiadványát, melynek forrása egy 15. századi kódex volt, amit Anjou René hagyatékában talált, s ami ugyan mára elveszett, de egy, a hivatalos, 1309-re datált verziónál korábbi szövegváltozat tanúja, ha maga a szövegkiadó kora ízlése szerint egy kicsit igazított is rajta. (Én az utóbbit azért nem titulálnám „szakmaiatlan ámokfutásnak”, jó érzéssel kutatva felfedezett egy akkor teljesen ismeretlen zseniális művet, s azt a kor főúri olvasói számára befogadhatóvá tette.) A másik kiadás Claude Ménard-é (Párizs, 1617), aki már tudományos igényű edíciót készített egy Lavale-ban talált másik kéziratról, ami később ugyancsak elveszett. Ezeket a kiadásokat eddig is figyelembe vették, de Csernus most tartalmi szempontból (bevezetők, záró formulák, hiányzó szövegrészek) elemzi őket, és érdemi érveket talál ahhoz, Joinville több fázisban alakította ki a végleges szöveget.

Irodalomtörténeti szemmel is meggyőző és szakszerű a Szent Lajos-könyv műfaji besorolhatatlanságát elemző alfejezet. A könyv egyszerre életrajz, önéletrajz, hagiográfia, krónika, útleírás, a király szájából elhangzó moralizáló, nevelési célzatú bölcs tanítások együttese, amit a beszélt nyelv elevensége hat át elejétől végéig.

Kiemelkedően fontosnak tartom „A hitelesség versus fikció” fejezetet, amelyben három olyan eseményt mutat be a szerző, amelyek a valóságban bizonyíthatóan nem úgy zajlottak le. Az egyik a király hőstette az egyiptomi Damietta bevételénél, amikor a hajóról fegyverestül-pajzsostul a tengerbe ugrik, hogy maga is részt vegyen a parton zajló közelharcban; a második Szent Erzsébet fiának, Hermannak részvétele 1241 júniusában Alphonse de Poitiers lovaggá ütésének ünnepén, ahol Kasztíliai Blanka, IX. Lajos és az új lovag anyja homlokon csókolja Hermann Szent Erzsébet gyermekei iránti szeretetére emlékezve (jóllehet Hermann ekkor már nem élt); s végül Joinville utolsó találkozásának leírása szeretett királyával. Ha ezek az esetek a szigorúan vett történeti hitelességen csorbát is ejtenek, a mondandó erejét, igazát erősítik. Ez itt nem történetírói, hanem irodalmi eszköz a hitelesítésre.

Befejezésül szeretném még egy titulus eredetét tisztázni. Az értekezésben többször előfordul a „super homo” kifejezés, amikor Szent Lajos szent voltáról van szó, de Csernus Sándor egy korábbi tanulmányának címében is szerepel. Jacques Le Goff is él vele. Egy kicsit szlengesnek tűnik a ma használt „szuper” jelző tükrében, vagy a „superman”-t idézi, merthogy a ’*super*’-prepozíció a latinban tárgyesetet vonz. A 385. oldal szerint a szókapcsolat VIII. Bonifác pápa Lajos király szentté avatását kinyilvánító bullájából származik, de a bullában nem olvasható semmi hasonló. A szentté avatás alkalmával, 1297. augusztus 6-án és 11-én Orvietóban elmondott két pápai beszédben viszont igen: I. „vita eius non fuit solum vita hominis, sed *super hominem*...”¹ (élete nem csak emberi élet volt, hanem ember feletti); II. „facies sua benigna et plena gratiarum docebat *eum esse supra hominem* ...”² (jóindulatú és kegyelmekkel teljes orcája tanúsította, hogy (ő) ember feletti”. A szövegekben természetesen ragozott alakok szerepelnek. A „super homo” talán Louis Carolus-Barré leleménye volt Szent Lajos kanonizációjával kapcsolatos előtanulmányában 1971-ben, egyetlen alkalomra, akkor is zárójelben: „Il est remarquable que, dans ses deux sermons, Boniface VIII emploie pour désigner saint Louis *l’expression de surhomme (super homo)* : terme dont, sauf erreur, on ne connaît pas d’autre exemple au Moyen âge.”³ Carolus-Barré kanonizációról szóló 1994-es nagymonográfiájában a kifejezés már nem szerepel (legalábbis én nem találtam meg benne). Korai tanulmányának népszerűsége mégis úgy hozta, hogy a kontextussal együtt ez a kevésbé szerencsés szófordulat is a Szent Lajos szentségéről szóló diskurzus része lett.

Apró hibák korrekciója latin címekben: 160. o.: Vegetius, *De re militari*; 205. o.: *Vita per curiam approbata*; 206. o.: *Gesta sancte memorie Ludovici regis*; 228. o. *Hic jacet ... episcopus Lingonensis*; 1004. és 1013. jegyzet: *Mater Hassiae – Flos Hungariae*. A szövegben található elütéseket nem jelzem, csak az 511-es jegyzetben a töviskorona megvételének idejét javítanám 1280-ról 1239-re, illetve az egyébként kiváló stílusú szövegben zavar a 173. oldalon a ’lehivatkozzák’ kitétel, és ehhez hasonlóan a 126. oldalon az „Erre ’hajaz’ a szentföldről való visszatérés elbeszélése”.

¹ *Sancti Ludovici francorum regis vita, conversatio et miracula* per F. Gaufridum de Bello-loco et F. Guillelmum Carnotensem ... Paris 1617, 145.

² U.o. 161.

³ Louis Carolus-Barré, Les enquêtes pour la canonisation de saint Louis — de Grégoire X à Boniface VIII — et la bulle *Gloria laus*, du 11 août 1297, *Revue d’histoire de l’Église de France*, 57 (1971), 29. – A jelen jegyzet helyettesíthetné az 1160. és 1161. jegyzeteket is.

A fentieket összefoglalva megállapítom, hogy a benyújtott disszertáció jelentős tudományos teljesítmény sok fontos új eredménnyel, stílusát tekintve pedig példásan igényes és élvezetes értekező próza. Könyv formában való megjelenését fontosnak tartom. A mű nyilvános vitára bocsátását és a szerző számára az MTA doktora cím megadását a legmelegebben ajánlom.

Budapest, 2020. május 14.

Madás Edit
az MTA tagja